

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті доведено, що інтеграція України у світовий економічний простір та ефективна реалізація соціально-економічних реформ у цьому напрямі, а також підвищення життєвого рівня населення, можливі лише за умови якісного використання та відтворення грошової та матеріально-технічної бази, передусім, сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: матеріально-технічні ресурси, ефективність, сільськогосподарські підприємства, відтворення, інвестиції, капітал, доходи майбутніх періодів.

Постановка проблеми. Інтеграція України у світовий економічний простір, ефективна реалізація соціально-економічних реформ у цьому напрямі та підвищення життєвого рівня населення можливі лише за умови якісного використання та відтворення грошової та матеріально-технічної бази, передусім, сільськогосподарських підприємств. Проте відсутність позитивних результатів аграрної реформи (розпаювання землі та майна господарств) і дієвих важелів впливу на ефективність сільськогосподарського виробництва, негативно позначилися на розвитку цієї галузі в цілому. Так, матеріально-технічна база, матеріальне стимулювання, рентабельність та інші важливі показники розвитку аграрних підприємств за останні 20 років скоротилися відповідно в 3–5 разів. Як наслідок, міграція населення працездатного віку за наведений вище період перевищила 8 млн осіб. Така ситуація гальмує надходження всіх матеріальних і нематеріальних ресурсів в агросферу, провокує неконтрольовану міграцію, бідність, особливо сільського населення, та дестабілізує розвиток держави в цілому. Тому актуальним питанням на сучасному етапі розвитку аграрного сектору економіки є комплексна економічна оцінка та підвищення ефективності використання виробничих ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем відтворення та раціонального використання виробничих ресурсів в аграрній сфері постійно перебуває в центрі уваги вчених-аграріїв. Значний внесок в розробку цих проблем зробили: Л.М. Анічин, В.Г. Андрійчук, О.А. Бугуцький, П.П. Борщевський, В.М. Ганганов, П.І. Гайдуцький, М.В. Гладій, В.К. Горкавий, С.М. Кваша, Т.І. Купалова, В.І. Лишиленко, І.І. Лукінов, Ю.О. Лупенко, В.П. Мартьянов, В.Я. Месель-Веселяк, Л.О. Мармуль, О.М. Онищенко, М.К. Орлатий, Й.С. Пасхавер, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, В.А. Слаута, А.М. Третьяка, В.М. Трегобчук, Л.В. Транченко, О.В. Ульяновченко, О.Г. Шпикуляк, В.Й. Шиян, О.М. Шпичак, А.Е. Юзефович, В.О. Юрчишин, К.І. Якуба та ін. Але в умовах формування в Україні ринкових відносин економічні дослідження щодо ефективності використання сільськогосподарських виробничих ресурсів і створення раціональних, оптимальних за структурою високотехнологічних ресурсних потенціалів проводилися недостатньо. Тому слід переосмислити існуюче наукове надбання з метою його використання в нових економічних умовах. Важливість розв'язання цієї проблеми і обумовила вибір теми та конкретних завдань дослідження.

Мета дослідження – характеристика якості відтворення грошової та матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. Для досягнення цієї мети вирішувалися наступні **завдання**: визначити основні складові щодо економічної оцінки грошових і матеріально-технічних ресурсів аграрних підприємств; провести оцінку вказаних вище складових; виявити переваги та недоліки щодо формування та використання кожної з них і обґрунтувати отримані результати.

Методика досліджень. Теоретичною основою дослідження є основні положення економічної теорії та економіки аграрних підприємств. У роботі застосовувалися методи наукового узагальнення і причинно-наслідкових зв'язків; монографічний; індукції – під час збору, систематизації, обробки статистичної інформації та дедукції – для теоретичного осмислення проблеми та їх обговорення.

Результати досліджень та їх обговорення. У результаті дослідження встановлено, що для комплексної оцінки грошових і матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарських підприємств доцільно використати такі показники: інвестиції в основний капітал; прямі іноземні інвестиції; поточні фінансові інвестиції; довгострокові фінансові інвестиції; доходи майбутніх періодів. Так, у 2009 р. більшість показників, які характеризують ефективність формування та використання грошових ресурсів у сільському господарстві України та Київщини, майже в 2 рази

менші ніж у промисловості цього регіону. Це стосується, насамперед, усіх форм інвестицій (понад 64% кожен показник), доходів майбутніх періодів, обсягу грошових коштів (у середньому 68% за всіма показниками). Разом з тим, рівень рентабельності був вищим в аграрному секторі економіки, ніж промисловості Київської області та України в цілому (відповідно в середньому 11,2 та 1,3%).

Отже, всі наведені вище показники свідчать про значно меншу забезпеченість грошовими ресурсами сільськогосподарських підприємств порівняно із промисловими. Проте рентабельність господарюючих суб'єктів відображає позитивну динаміку розвитку, передусім, аграрного сектору економіки. Разом з тим, обсяг грошових ресурсів підприємств аграрного сектору економіки істотно диференціюється залежно від обсягу чистого прибутку. Тому, на нашу думку, доцільно розглянути ефективність використання та відтворення грошових і матеріально-технічних ресурсів за окремими показниками (табл. 1).

Таблиця 1 – Вплив розміру чистого прибутку на ефективність використання та відтворення грошової та матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств Київщини, 2011 р.*

Показник	Групи підприємств за розміром чистого прибутку, тис. грн			У середньому (разом)	Відношення показників III групи до I, %
	I	II	III		
	до 50	50-100	понад 100		
Кількість підприємств, од.	5	4	2	3,7	–
Інвестиції в основний капітал, тис. грн	60,0	80,0	100,0	80,0	40,0
Поточні фінансові інвестиції, тис. грн	5,0	7,0	9,0	7,0	44,4
Вартість основних засобів, тис. грн	250,0	320,0	410,0	326,7	39,0
Забезпеченість енергетичними потужностями, на 100 га посів. площі, кін. сил	310,0	330,0	350,0	446,7	11,4
Кількість сільськогосподарської техніки та обладнання, шт.	50,0	75,0	94,0	73,0	46,8

*Розраховано автором за даними річних звітів господарств Білоцерківського, Володарського, Кагарлицького та Фастівського районів Київської області за 2011 р.

Із наведеної вище табл. 1 можна зазначити, що сільськогосподарські підприємства з більшим розміром чистого прибутку мають кращі показники щодо використання та відтворення грошових і матеріально-технічних ресурсів. Так, інвестиції в основний капітал, поточні фінансові інвестиції, вартість основних засобів, забезпеченість енергетичними потужностями, кількість сільськогосподарської техніки та обладнання в господарствах з розміром прибутку понад 100 тис. грн у середньому на 36,3%, за всіма вказаними вище показниками, більше ніж у підприємствах з меншим розміром чистого прибутку (до 50 тис. грн).

На нашу думку, ця ситуація свідчить, що чистий прибуток є одним з найвагоміших чинників, які впливають на ефективність формування, використання та відтворення не лише грошових і матеріально-технічних ресурсів, але й ресурсного потенціалу будь-якого підприємства в цілому, тобто це кошти підприємства, які залишилися після здійснення всіх обов'язкових відрахувань (розрахунки за всіма зобов'язаннями, що формують собівартість готової продукції) та на розсуд власника спрямовуються за певним призначенням (витрачаються на його особисті потреби, або на розширене відтворення виробництва). Тому від обсягу цих коштів залежить формування основних засад відтворення ресурсного потенціалу агросфери.

Таким чином, у результаті аналізу якості відтворення грошової та матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств нами встановлено, що рівень забезпечення та поновлення цих ресурсів є низьким. Це, передусім, пов'язано з відсутністю єдиних науково-практичних підходів щодо розвитку аграрного сектору економіки в цілому (не розроблені комплексні програми розвитку сільського господарства). Тому, на нашу думку, всі вказані вище результати дослідження сприятимуть визначенню пріоритетних напрямів щодо відтворення ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки в цілому.

Досягнення високої ефективності виробництва у сільському господарстві залежать від комплексу чинників, головними з яких є земля, праця, виробничі засоби. Причому в сучасних умовах неможливий екстенсивний шлях зростання виробництва, який полягає у збільшенні обсягу інвестицій за збереження існуючого рівня технології, зростання кількості зайнятих робітників, збільшення обсягів споживання сировини, матеріалів і палива та додаткового введення в обіг землі, хоч подекуди саме так можна ще тривалий період здійснювати розширене відтворення. Але, зважаючи на екологію, цей шлях обмежений, тому реально

розширене відтворення можливе за умови інтенсифікації, яка теж супроводжується збільшенням залучення ресурсів, але на якісно іншій основі.

До інтенсивних факторів належать: прискорення науково-технічного прогресу (впровадження нової техніки і технології через оновлення основних засобів); підвищення кваліфікації робітників; поліпшення використання основних і оборотних засобів; підвищення ефективності виробництва за рахунок кращої його організації, адже треба зважати на те, що в умовах інтенсивного зростання виробничого потенціалу праця буде продуктивнішою, якщо використовуватиметься сучасніше устаткування і найновіші матеріали. В умовах екстенсивного зростання зміна співвідношення між його факторами відбувається порівняно рівномірно, і досягнення максимуму виробництва продукції залежить переважно від стану економічних ресурсів, поєднання затрат або взаємозамінності праці та капіталу і лише певною мірою – від технічного прогресу. Тому виникає потреба забезпечення як достатньої маси ресурсів, так і їх збалансованості, оскільки, як підкреслює академік НААНУ М. Дем'яненко, через ігнорування принципу збалансованості вони втратили зв'язок з реальним виробництвом та його ефективністю, внаслідок чого перестали виконувати регулювальну роль у господарській діяльності [2].

Домінантність забезпечення збалансованості власних ресурсів простого і розширеного відтворення витікає з макроекономічних пропорцій, визначених класичною економічною теорією, за якою сукупний суспільний продукт має двоякий поділ: за натуральною формою і за вартістю. Саме останнє зумовлює необхідність збалансованості ресурсів відтворення, оскільки за вартістю весь сукупний суспільний продукт, як і продукт окремого підприємства, ділиться на три частини – постійний капітал (c), змінний капітал (v) і додаткову вартість (m). За натуральною формою він складається з двох частин – засобів виробництва (створюються в I підрозділі) і предметів споживання (виробляються в II підрозділі). Два підрозділи (I та II) відрізняються, перш за все, за характером споживання їх продуктів: продукція I підрозділу слугує для виробників, а продукція II – для особистого споживання).

У процесі реалізації одна частина продукції реалізується в рамках свого підрозділу, а друга – через обмін між ними. Причому, головною умовою реалізації суспільного продукту за простого відтворення є $I(v + m) = IIc$, тобто сума змінного капіталу і додаткової вартості I підрозділу дорівнює сумі спожитого постійного капіталу II підрозділу; $I T = I c + II c$, тобто вартість річного продукту I підрозділу дорівнює сумі постійного капіталу обох підрозділів; $II T = I(v + m) + II(v + m)$, вартість річного продукту II підрозділу – сумі доходів працівників обох підрозділів. Отже, для нормального відтворення необхідна пропорційність між обома підрозділами та між різними галузями виробництва всередині кожного підрозділу. Обмін товарами між підрозділами і всередині них здійснюється за допомогою грошей і при цьому закономірності розширеного відтворення відбуваються за такими схемами:

$$\text{1-й рік: } \left. \begin{array}{l} I. 4000c + 1000v + 1000m = 6000 \\ II. 1500c + 750v + 750m = 3000 \end{array} \right\} 9000.$$

Вихідні величини схеми розширеного відтворення відрізняються від схеми простого відтворення тим, що $I T > I c + II c$, разом з тим $I(v+m) > IIc$. Це є необхідною передумовою розширеного відтворення, оскільки воно можливе лише тоді, коли вартість засобів виробництва за рік буде достатньою не тільки для заміщення витрат засобів виробництва, але й для розширеного виробництва. Зокрема, за $c : v = 4:1$ пропорції обміну за другий рік будуть такими:

$$\text{2-й рік: } \left. \begin{array}{l} I. 4400c + 1100v + 1100m = 6600 \\ II. 1600c + 800v + 800m = 3200 \end{array} \right\} 9800.$$

Тобто, за умови збереження вказаної органічної будови капіталу у I підрозділі реалізується 4400 одиниць продукту, а 1600 одиниць мусить реалізовуватись у II підрозділі. Аналогічними будуть схеми і в наступні роки за умови, що половина додаткової вартості капіталізується у I підрозділі – 500 одиниць, а половина споживається особисто підприємцем. Проте досягнення класичних пропорцій відтворення стримується через відсутність необхідної маси ресурсів. Адже, як зазначає академік НААНУ П. Саблук, лише для підтримання цін на сільськогосподарську продукцію необхідно 15 млрд грн і стільки ж для придбання машин і обладнання щорічно, тоді як у розвиток галузі вкладається 8 млрд грн, а витрати на придбання технічних засобів становлять не більше 2 млрд грн. За відсутності ж доступу для більшості сільськогосподарських підприємств до фінансово-кредитних ресурсів навантаження на власні ресурси товаровиробників зростає, внаслідок чого виникає дефіцит обігових коштів, погіршується їх фінансовий стан [5].

Отже, одним із головних шляхів забезпечення оптимальної збалансованості ресурсів та потреб розширеного відтворення на сільськогосподарських підприємствах у сучасних умовах є кредитування, бо навіть на тих, де баланс надходжень і витрат коштів у цілому за рік позитивний, як підкреслює М. Стецюк, виникає негативне сальдо між притоками і відтоками грошових коштів в окремі періоди. Тому в більшості сільськогосподарських підприємств відсутні достатні обсяги власних ресурсів, які б забезпечували покриття касового дефіциту грошових коштів у пікові періоди виробництва продукції [4]. Тим більшою є потреба в кредитуванні для решти сільськогосподарських підприємств, зважаючи на відсутність можливостей у більшості з них сформувати власні ресурси для забезпечення хоч би простого відтворення.

При цьому, зважаючи на високу вартість кредитів, одним із найважливіших завдань є обґрунтування мінімальних потреб в них, виходячи із визначених на підприємстві пропорцій розширеного відтворення з урахуванням наявності власних ресурсів. У принципі, загальна сума кредитів, зважаючи на те, що надаються вони на зворотній основі, не може перевищувати маси власних ресурсів відтворення кожного окремого підприємства. Водночас, враховуючи, що в сучасних умовах сільськогосподарським підприємствам надається фінансова підтримка з бюджету, сума кредитів має зменшуватись на такі асигнування, оскільки як перші, так і другі покривають нестачу власних ресурсів відтворення, тому схематично модель збалансованості ресурсів відтворення можна зобразити так (рис. 1).

Таким чином, можна вважати, що збалансованими ресурси відтворення є у випадках, коли сума власних джерел – прибутку, амортизації, виручки від ліквідації основних засобів дорівнює бюджетним асигнуванням та кредитам банку. Однак це не означає, що такий принцип слід застосовувати щороку, бо власне необхідність кредитування виникає у зв'язку із циклічністю ефективності сільськогосподарського виробництва, яка спричинює коливання прибутку підприємств у тривалому періоді. Тому під час складання „Балансу надходжень і витрат коштів” (бізнес-плану) в окремі поточні роки можливе відхилення від такої рівності, однак воно не може бути довготривалим. У цілому за певний період (5-10 років) має забезпечуватись дотримання цього принципу збалансованості ресурсів відтворення незалежно від того, що на конкретних підприємствах числові значення показників будуть різноваріантними, адже вони корелюють з обсягами виробництва сільськогосподарської продукції, її собівартістю, наявністю і ступенем зношення основних засобів тощо.

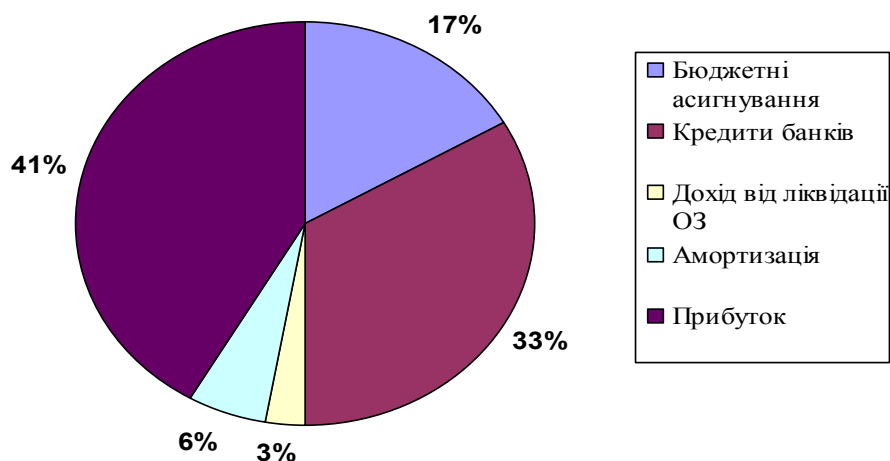


Рис. 1. Модель збалансованості ресурсів відтворення*

*Розроблено автором

Не заперечуючи, що головним власним джерелом формування ресурсів відтворення є прибуток та амортизація, зазначимо, що їх маса у сільському господарстві не завжди матеріалізується в останніх. Це є і було головною причиною іммобілізації коштів у випадках, коли не вся товарна продукція, вироблена у поточному році, в ньому ж і реалізується, бо навіть у разі її збитковості перехідні залишки товарної продукції містять частину амортизації, яка як джерело формування ресурсів простого відтворення вже відображена, але адекватна їй маса грошових потоків на сільськогосподарське підприємство в цьому ж періоді не надійшла.

Забезпечення збалансованості ресурсів відтворення можливе за умови стабільності власних джерел. Зважаючи на ризикованість сільськогосподарського виробництва, забезпечити таку

стабільність можна через згладжування наслідків негативних природно-кліматичних умов ширшим застосуванням страхування діяльності підприємств. Але на сьогодні утворилось своєрідне

замкнуте коло, і страхування виробничої діяльності на більшості сільськогосподарських підприємств неможливе через нестачу власних ресурсів, тому розірвати це коло знову ж таки можна за умови хоча б тимчасової допомоги держави через відповідні асигнування з бюджету.

За забезпечення збалансованості ресурсів відтворення треба мати на увазі, що до джерел залучених ресурсів дослідники традиційно відносять кредиторську заборгованість [3], що, на наш погляд, вимагає певних уточнень, бо кредиторська заборгованість за своєю сутністю неоднорідна. Стосовно формування ресурсів відтворення лише кредиторська заборгованість перед постачальниками чи підрядниками може певною мірою розглядатись як їх джерело, оскільки впродовж нетривалого періоду ще неоплачені предмети чи засоби праці вже використовуються в обороті підприємства (це ж саме стосується заборгованості перед працівниками підприємства з оплати праці). Зобов'язання ж за податками перед бюджетом і платежами до пенсійного фонду, засобів соціального страхування не супроводжуються появою на підприємстві жодних коштів чи матеріальних цінностей, оскільки вона відображається за методом нарахування як витрати підприємства. Навпаки, для їх погашення необхідні відповідні кошти чи інші швидколіквідні активи, тому заборгованість за такими зобов'язаннями призводить до адекватного зменшення ресурсів відтворення.

При цьому слід враховувати, що кредиторська заборгованість перед постачальниками чи підрядниками є лише тимчасовим джерелом формування ресурсів відтворення, причому не завжди винятково лише розширеного. Це зумовлено тим, що номінальна вартість вже отриманих від постачальників чи підрядників засобів і предметів праці і належної до погашення суми кредиторської заборгованості, зважаючи на часовий лаг запізнення, не збігаються. Особливо це помітно у випадках, коли підприємство імпортує засоби чи предмети праці і збільшує кредиторську заборгованість в іноземній валюті на суму курсової різниці. Наприклад, підприємство імпортувало засоби захисту рослин на суму 1000 доларів за курсом 5,05 грн, тобто їх вартість складе в національній валюті 5050 грн. Якщо на дату погашення курс зросте до 5,30 грн, то реальна сума кредиторської заборгованості буде складати 5300 грн і тимчасове використання її як джерела формування ресурсів відтворення зумовить додаткову витрату коштів, тобто різниця у 250 грн зумовлює зменшення можливостей щодо фінансування розширеного відтворення. Аналогічною є ситуація щодо кредиторської заборгованості з оплати праці працівників підприємства, оскільки в інфляційному середовищі, як зазначають дослідники, існує пряма залежність „ціни” фінансових зобов'язань підприємства, які воно має на певний момент, від темпів майбутньої інфляції, а тому стосовно формування ресурсів відтворення необхідно досліджувати не номінальну кредиторську заборгованість, як, зрештою, й дебіторську, а аналізувати їх з позицій „нетто-кредитор” та „нетто-дебітор” відповідно. Правда, в умовах ревальвації національної валюти, яка відбулась в Україні у 2011 році, викладена вище залежність кредиторської заборгованості і реальної вартості отриманих активів є протилежною, тому курсові різниці в таких випадках можна вважати додатковим джерелом формування ресурсів розширеного відтворення, оскільки реальна сума необхідних для її погашення коштів підприємства буде меншою від номінальної вартості отриманих предметів чи засобів праці.

Викладене повною мірою належить до позик банку, оскільки за кредитування сільськогосподарських підприємств, незважаючи на те, що воно здійснюється в національній валюті, застосовується перерахунок заборгованості за позиками з урахуванням її курсу. Водночас забезпечення збалансованості власних і позичених ресурсів розширеного відтворення не обмежується лише обґрунтуванням отримання кредитів, навіть під найефективніші проекти оновлення виробничих засобів, а включає також оптимальне поєднання з цим способом повернення позичених коштів. Тут можливі, як зазначають вчені, декілька варіантів:

- щороку сплачуються тільки проценти, а основний борг погашається в останній рік існування проекту;
- щороку сплачуються незмінні частки основного боргу та затухаючі суми процентів. У цьому випадку щорічні платежі зменшуються внаслідок зменшення процентів за непогашену величину боргу;
- кожного року сплачується постійна сума щорічних процентів і погашення основного боргу;
- проценти і основний борг сплачуються в кінці здійснення проекту [2].

Безперечно, найбільш вигідним з урахуванням сучасної ситуації на сільськогосподарських підприємствах міг би бути останній варіант, незважаючи на деяке збільшення при цьому загальної

суми відсотків за користування кредитами, бо якщо вкладення кредитів буде ефективним, такий спосіб кредитування забезпечує нагромадження необхідних для їх погашення коштів, але тільки за умови цільового їх розмежування і депонування призначених для погашення кредитів на спеціальних рахунках у банку.

Це одночасно зумовлює необхідність чіткої збалансованості грошових потоків як за надходженнями, так і за витратами, причому із забезпеченням постійної різниці між першими та другими на рівні, який достатній для нагромадження коштів, що дорівнюють сумі заборгованості за кредитом та відсотками. Інакше може статись так, що навіть за високої окупності проекту, здійсненого за рахунок кредиту, у разі настання терміну його погашення, для цього не буде коштів. Таким чином, збалансованість власних і залучених ресурсів має забезпечуватись не тільки з огляду на поточний період, але й на тривалу перспективу, що стосовно кредитів дорівнює кінцевому терміну їх погашення.

Депонування коштів доцільно застосовувати не тільки тоді, коли кредитний договір укладений на зазначених вище умовах, оскільки у будь-якому випадку для вчасного погашення заборгованості за кредитами необхідно мати на точно визначену дату обумовлену суму вільних коштів, що можливо тільки завдяки збалансованості грошових потоків за надходженнями і витратами і накопиченням різниці між першими і другими. Досягти цього можна, якщо кошти будуть відокремлені за цільовою ознакою, а не змішані на поточному рахунку в банку.

Звичайно, що поряд із застосуванням раціонального формування ресурсів відтворення безпосередньо на підприємствах, забезпечення їх збалансованості можливе за умови, що державне економічне регулювання, яке включає бюджетну та кредитно-фінансову підтримку, податкову політику, інвестиційну політику, товарні закупівельні інтервенції, митно-тарифне регулювання [4], буде цьому сприяти. При цьому, попри важливість всіх цих напрямів державного економічного регулювання, у сучасних умовах саме бюджетування використовується недостатньо, оскільки пряма бюджетна підтримка була меншою 0,5% від валового внутрішнього продукту і становила всього 3,3 долара в розрахунку на душу населення, а на 1 га сільськогосподарських угідь бюджетна підтримка становила лише 33 долари, або у 5-6 разів менше, ніж у Польщі чи Чехії [1], хоч динаміка державного фінансування упродовж 2006-2010 рр. була позитивною (рис. 2).

Але хоч обсяги бюджетної підтримки зросли в 2011 р. проти рівня 2006 р. у 8,2 рази, це не забезпечило суттєвого впливу на вирішення проблеми формування ресурсів відтворення на більшості сільськогосподарських підприємств не тільки через недостатність таких коштів загалом, а також у зв'язку з тим, що, як зазначає академік НААНУ П. Гайдуцький, державна підтримка сільськогосподарських підприємств розподіляється нерівномірно і 40% підприємств її не мали, 30% отримали лише 3% загальної суми підтримки, і це становило менше 1% до реалізованої ними продукції. Навіть у тих 6 відсотків підприємств, які отримали 74% суми державної підтримки, вона становила всього 10% до реалізованої ними продукції [7].

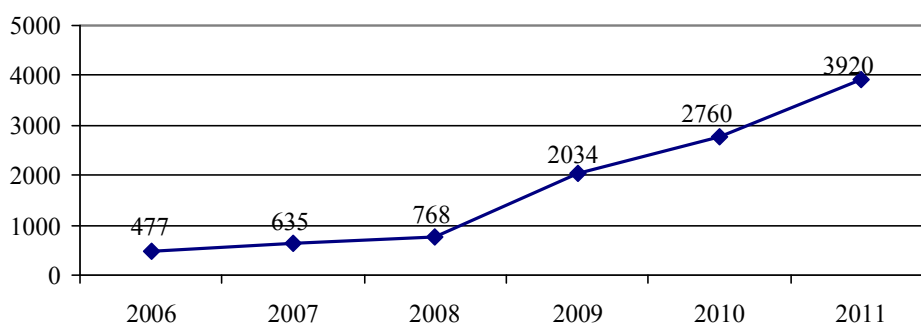


Рис. 2. Державне фінансування сільськогосподарських підприємств України у 2006-2011 роках, млн грн *

*Розраховано автором

Окрім того, існує надмірна диференціація напрямів бюджетної підтримки аграрної сфери, яка призводить, з одного боку, до розпорошення таких коштів, ускладнення оформлення їх отримання, отже, недоступності для більшості сільськогосподарських підприємств, з іншого ж – слабо позначається на стимулюванні досягнення позитивних зрушень у формуванні ресурсів відтворення (табл. 2).

Таблиця 2 – Фінансова підтримка сільськогосподарських підприємств Київської області за 2011 р.

Напрями фінансової підтримки	Сума всього, тис. грн	У розрахунку на:	
		1 га с.-г. угідь, грн	1 тис. грн прибутку, грн
Компенсація:			
– за посівів ярої пшениці	5128,0	15,86	0,07
– за посівів льону-довгунця	121,5	0,38	0,00
– вартості мінеральних добрив	3469,8	10,73	0,05
Фінансова допомога господарствам, що знаходяться в особливо складних кліматичних умовах	5220,0	16,15	0,07
Закладання і догляд за молодими садами	1319,8	4,08	0,02
Докорінне покращення земель	1140,0	3,53	0,02
Селекція в рослинництві	1884,8	5,83	0,03
Селекція в тваринництві	825,0	2,55	0,01
Доплата за підвищені вагові кондиції тварин	8289,2	25,64	0,12
Компенсація:			
– за відсотками по кредитах	5611,2	17,35	0,08
– вартості складної сільськогосподарської техніки	470,2	1,45	0,01
Разом	33479,5	103,55	0,48

Джерело: [1]

Так, поряд із тим, що сума бюджетної підтримки сільськогосподарських підприємств Київської області ще менша, ніж у середньому по Україні, за окремими напрямками вона взагалі символічна, складаючи у розрахунку на одну гривню прибутку 1-2 копійки, що не справляє відчутного впливу на формування такого джерела ресурсів відтворення. Тому думка академіка НААНУ

П. Гайдучького [7] про перехід від підтримки виробництва окремих видів продукції до комплексної підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників через виплати фіксованих сум у розрахунку на гектар землі в обробітку та на умовну голову худоби є слушною.

Оскільки бюджетні асигнування відіграють важливу роль у забезпеченні розширеного відтворення (це засвідчують показники економічно розвинутих країн, оскільки, наприклад, у США субсидії складають 20%, у Канаді – 25, Швеції – 50, Фінляндії – 65, Норвегії – 75, Японії – 80% у вартості валової продукції сільського господарства, а в країнах Євросоюзу майже половина витрат виробництва покривається за рахунок державних бюджетів (у розрахунку на 1 гектар угідь виділяється із бюджету більше тисячі доларів США), необхідно суттєво збільшити їх обсяги на підтримку галузі, тим більше, що за дослідженнями вітчизняних вчених, зростання дотацій на 3,37 млн грн призводить до збільшення виробництва сільськогосподарської продукції на 80,7 млн грн, тобто окупність бюджетних асигнувань більш ніж 20-кратна.

З огляду на роль бюджетного фінансування у забезпеченні процесу розширеного відтворення варто, на наш погляд, переглянути порядок його виділення для сільськогосподарських підприємств і замість розпорошення таких коштів за різними напрямками, сконцентрувати на двох-трьох вирішальних. Зокрема, як зазначає академік НААНУ В. Трегобчук, оскільки Україна ще перебуває в стані глибокої економічної кризи та її інвестиційні можливості надзвичайно обмежені, а освоєння й застосування прогресивних видів техніки і технологій у вітчизняному АПК потребують великих додаткових затрат, вкрай актуальним є вдосконалення та істотне розширення застосування ефективних економічних механізмів часткової компенсації витрат аграрних товаровиробників на придбання сучасної складної й високопродуктивної сільськогосподарської техніки і технологічних комплексів та їх лізингу [8].

Загалом ресурси підприємств аграрної сфери навіть з урахуванням деякого збільшення бюджетних асигнувань, обсягу залучення кредитів зараз все ж таки не дозволяють здійснювати не те що розширене, але й навіть просте відтворення спожитих ресурсів виробництва. Причому із позицій абстрактної економіки вільного підприємництва все відбувається нібито справедливо, адже ринок визнає тільки один критерій, відповідно до якого здійснюється розподіл доходів – ефективність факторів виробництва: праці, землі, капіталу тощо. Однак з урахуванням реалій сільськогосподарського виробництва в Україні розрахунок лише на ринковий механізм стимулювання виробничої діяльності не дозволяє забезпечити товаровиробників аграрної сфери потрібною кількістю ресурсів, оскільки можливості самофінансування в сільському господарстві вичерпані, бо диспаритет цін не тільки не згладжений, а він навіть посилюється (табл. 3).

Таблиця 3 - Співвідношення індексів цін на продукцію першої та другої сфер АПК за 2000-2011 рр.

Показники	Рік				
	2000	2001	2006	2010	2011
Реалізована сільськогосподарська продукція	1,92	4,33	1,558	1,057	1,081
Промислова продукція, яка реалізована сільському господарству	1,83	5,69	1,370	1,241	1,095
Співвідношення індексів цін на сільськогосподарську і промислову продукцію	1,04	0,76	1,14	1,17	1,01

Джерело: [6]

Основною причиною того, що за шість років догровневого періоду (1991-2002 рр.) ціни збільшились у перерахунку на еквівалент у гривнях (1:100 тис.) у першій сфері АПК майже в 3,6 тис. разів, у третій сфері АПК – майже в 1,8, а на продукцію другої, тобто, аграрної сфери – лише у 0,66 тис., Б. Пасхавер вважає припинення державної підтримки, тому стався розрив у 5,45 рази не на користь сільського господарства. Це потягло обвал обсягу виробництва не тільки у цій галузі, але ще більшою мірою у промисловості, яка виробляла засоби і предмети праці для нього і за цей період сільськогосподарська продукція зменшилась в 1,7 раза; випуск міндобрив – у 2 рази; рідкого палива – у 3 рази; продукція сільськогосподарського машинобудування – у 7 разів; продукція молочної промисловості – в 3 рази; м'ясної промисловості – у 4 рази [3]. Адже тут відбулась своєрідна ланцюгова реакція, оскільки між всіма трьома сферами АПК існує тісний взаємозв'язок і взаємозумовленість ефективності виробництва, причому кратність негативних наслідків зумовлена, поряд з припиненням державної підтримки, недооцінкою ролі сільськогосподарського виробництва, і це за принципом еха відлунує в результатах інших двох сфер АПК.

Викривлення економічних відносин сільськогосподарських підприємств зумовлено, як зазначає академік НААНУ П. Саблук, тим, що вартість землі як головного засобу виробництва, не включалась у виробничі засоби підприємств, а значить не була ціноутворювальним фактором. В кінцевому підсумку це порушувало міжгалузевий паритет цін у народному господарстві, бо економічний механізм АПК не може діяти без врахування вартості землі як складової його виробничого аграрного капіталу, не може бути ефективною економічною системою, а тим більше бути на рівних з іншими галузями на ринковому просторі країни або світу. Виробничі відносини на селі, якщо з них виключена земельна вартість, є економічно обмеженими, в них штучно зменшується величина аграрного капіталу, а відтак створюється помилкова уява про високу віддачу від вкладеного капіталу [2]. Оскільки принципи побудови системи міжгалузевих відносин є основоположною характеристикою економічної організації агропромислового комплексу, наявність невирішених проблем у цій сфері зумовлює необхідність переходу до свідомого проектування заходів, спрямованих на вдосконалення економічного механізму міжгалузевих відносин.

Звичайно, що з позицій вільного підприємництва в аграрній сфері економіки найбільш прийнятним міг би бути такий економічний механізм, коли відносини суб'єктів господарювання базуються на вільному ціноутворенні, яке дає можливість забезпечувати самоокупність виробництва продукції, в тому числі й у сільському господарстві, на рівні, достатньому для забезпечення розширеного відтворення спожитих ресурсів, тобто прибутковості галузі на рівні 30-40 відсотків. Проте за сучасних умов, коли міжгалузевий перерозподіл коштів за допомогою цінового механізму не дає можливості цього досягти, оскільки нееквівалентність відносин сільськогосподарських товаровиробників та підприємств, що виробляють матеріально-технічні ресурси (постачальників), а також переробних підприємств, які закуповують сільськогосподарську продукцію, надто суттєва, це об'єктивно зумовлює поетапне вирішення цієї проблеми. Зокрема, академік НААНУ П. Саблук вважає, що вирішення цієї проблеми повинно здійснюватись упродовж трьох етапів. Причому на першому етапі – в умовах обмежених можливостей держави – за допомогою цінового механізму повинно забезпечуватись просте відтворення в основних галузях сільського господарства за допомогою цін підтримки (заставних цін) на квотовану в межах продовольчої безпеки країни сільськогосподарську продукцію [2].

Однак поки що практично лише задекларовано таке ціноутворення, а тому навіть просте відтворення ресурсів на сільськогосподарських підприємствах за допомогою цінового механізму не вирішується. Невідомою є тривалість цього етапу, бо у системі нееквівалентних міжгалузевих відносин втрати товаровиробників внаслідок диспаритету цін, як підкреслює В. Валентинов, є

екстерналією, а виправлення цієї ситуації, як і у випадку будь-якої екстерналії, є її інтерналізація, тобто формування такого економічного механізму, який би перетворював зовнішні витрати (тобто неіснуючі для підприємства) у внутрішні. Отже інтерналізація витрат означає міжгалузевий перерозподіл коштів несільськогосподарських галузей зменшенням їх доходів на певну частину і передачу останньої сільськогосподарським товаровиробникам. За сучасних же реалій це неможливо, бо доходи їх партнерів теж не надто високі. Приміром, середня норма прибутку на переробних підприємствах становить 2,9, а на заготівельних всього 0,3 відсотка. У роздрібних цінах основних продуктів харчування прибуток цих підприємств теж становить незначний відсоток (табл. 4).

Таблиця 4 – Структура роздрібних цін основних продуктів харчування, %

Види продуктів	Вартість сировини	Вартість переробки	Прибуток переробних підприємств	Витрати та прибуток торгівлі	Податок на додану вартість
Хліб	23,4	49,5	7,8	2,6	16,7
Цукор	43,9	25,7	2,4	11,3	16,7
Олія	27,1	35,8	12,8	7,6	16,7
Масло	58,3	25,1	- 10,9	10,8	16,7
Яловичина	61,8	8,7	2,8	10,0	16,7
Свинина	52,5	15,7	2,9	12,2	16,7
Молоко	42,9	20,7	6,4	13,3	16,7

Джерело: [1]

Зокрема, прибуток переробних підприємств коливається в межах 7,8-2,4 відсотка залежно від видів продуктів. За цих умов зазначити про можливість міжгалузевого перерозподілу коштів в оглядовому періоді не доводиться, бо їх недостатньо для забезпечення власного відтворення на цих підприємствах. Зараз же важливим залишається збереження вже існуючого економічного механізму забезпечення відтворення у сільському господарстві та його певне удосконалення, виходячи із наявних недоліків, які можуть бути усунуті без додаткових залучень коштів, що особливо важливо з огляду на нереальність сподівань у найближчий період щодо радикальних змін цінової політики. Тут ми маємо на увазі, насамперед, збереження на тривалу перспективу (мінімум на 10 років) існуючого режиму пільгового оподаткування сільськогосподарських товаровиробників податком на додану вартість, бо щорічний перегляд відносин підприємств цієї галузі з бюджетом (відміна за Законом про державний бюджет, а потім через деякий час повернення до попереднього варіанта) не сприяє стабілізації забезпечення відтворення в цій галузі.

Потребує перегляду існуючий механізм компенсації державою підприємствам аграрної сфери вартості складної сільськогосподарської техніки, придбаної у вітчизняних виробників, оскільки скористатись бюджетними коштами більшість з них не можуть через надто високу вартість тракторів, комбайнів тощо, бо навіть 30 відсотків від таких сум власними коштами вони сплатити не можуть. Тому доцільно було б надати їм можливість залучати для цього кредити банків за пільговими відсотковими ставками.

Варто було б об'єднати кошти бюджету для цієї мети з наявними у лізингових компаній. Така інтеграція дасть можливість скористатись цими видами ресурсів сільськогосподарським підприємствам повною мірою, особливо якщо на лізингові операції розповсюдити пільговий режим погашення відсотків, прийнятий щодо кредитування сільськогосподарських товаровиробників комерційними банками, що, на наш погляд, цілком реально, бо розрахунок на довгострокове кредитування досить примарний, тоді, як запропонована інтегрована модель формування ресурсів – бюджетні кошти на придбання складної сільськогосподарської техніки + кошти лізингового фонду – є цілком життєздатною вже зараз, звичайно, за відповідної адаптації правової бази.

Не можна визнати обґрунтованим існуючий механізм стимулювання виробництва продукції рослинництва і тваринництва через встановлення багатоваріантного фінансування залежно від обсягу посівних площ чи здавальних кондицій поголів'я тварин і ці кошти варто включити безпосередньо в закупівельні ціни на відповідну продукцію. Разом з тим, це не означає відмови від поступового переходу до другого, а потім третього етапів вирішення цієї проблеми – стабілізації і створення економічних передумов розширеного відтворення на основі дотримання цінового паритету вільним ціноутворенням у якомога ближчій перспективі. Однак, навіть за цієї умови застосування позацінових важелів у сільському господарстві відкидати не можна, бо світова практика переконує, що регуляторна функція держави застосовується в усіх економічно розвинутих країнах, зокрема, дотування окремих видів продукції, компенсаційні виплати, особливо ті, що сприяють активному експорту вітчизняної продукції та ін.

Висновок. Існуючий механізм позацінових важелів формування ресурсів сільськогосподарських підприємств вимагає доопрацювання та розвитку подальшого наукового обґрунтування, бо він надто ускладнений. Зокрема, це стосується застосування пільг за податком на додану вартість, де відбувається значний розрив між періодами їх формування де-юре і де-факто, адже, як відомо, сума цього податку, що повинна сплачуватись до бюджету переробними підприємствами усіх форм власності за реалізовані ними молоко та молочну продукцію, м'ясо та м'ясопродукти, у повному обсязі спрямовується виключно для виплати дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за продані ними переробним підприємствам молоко і м'ясо в живій вазі.

Водночас сільськогосподарські підприємства реалізують їм таку продукцію за нульовою ставкою ПДВ, а тому період між нарахуванням сум, належних до виплат сільськогосподарським товаровиробникам, і фактично перерахованими їм дотаціями, досить тривалий. Практично існуючий механізм застосування цієї пільги з ПДВ призводить до непрямого кредитування переробних підприємств за рахунок коштів сільськогосподарських товаровиробників, що не сприяє паритетності відносин між ними. Отож обґрунтованішим міг би бути порядок перерахування переробними підприємствами суми ПДВ сільськогосподарським товаровиробникам відразу за встановленою ставкою, що за збереження пільги за ним щодо сплати (вірніше, несплати до бюджету) дозволить обґрунтованіше формувати останнім ресурси відтворення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 6) / за ред. П.Т.Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2011. – 764 с. – С.331.
2. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК: монографія / М. Я. Дем'яненко, П. Т. Саблук, В. М. Скупий, В. М. Алексійчук, О. Г. Булавко; Ред.: М. Я Дем'яненко; ННЦ «Ін-т аграр. економіки». – К., 2011. – 369 с.
3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]: офіційний web-сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Напрями підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування на регіональному рівні (на прикладі Київської області): монографія / Й.М. Дорош, М. П. Стецюк; ред.: Н. М Некрут. – К.: Урожай, 2011. – 168 с.
5. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наук. доп. / ред.: П. Т Саблук; Ін-т аграр. економіки. – К., 2011. – 342 с.
6. Ринок сільськогосподарської техніки: проблеми становлення / За ред. Підлісецького Г.М. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 214с. – С.157; Україна у цифрах у 2011 році / Державний комітет статистики України: за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2011. – 247с. – С.48–55.
7. Структурні та інноваційні пріоритети залучення прямих іноземних інвестицій у контексті здійснення регуляторних реформ в Україні / І.П. Гайдуцький // Актуал. пробл. економіки. – 2011. – N 4. – С. 47–62.
8. Сталій розвиток регіональних агропромислових комплексів: Моногр. / В.П. Прадун; ред.: В.М. Трегобчук; НАН України. Об'єдн. Ін-т економіки. – К.: ОІЕ НАН України, 2005. – 254 с.

Повышение эффективности использования материально-технических ресурсов сельскохозяйственных предприятий

М.А. Чужмир

В статье доказано, что интеграция Украины в мировое экономическое пространство и эффективная реализация социально-экономических реформ в этом направлении, а также повышение жизненного уровня населения, возможны лишь при условии качественного использования и воссоздания денежной и материально-технической базы, прежде всего, сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: материально-технические ресурсы, эффективность, сельскохозяйственные предприятия, воссоздание, инвестиции, капитал, доходы будущих периодов.

Increase of efficiency of the use of material and technical resources of agricultural enterprises

M. Chuzhmir

In the article is well-proven that integration of Ukraine in outer economic space and effective realization of socio-economic reforms in this direction and increase of standard of life of population, possible only on condition of the high-quality use and recreation of monetary and material and technical base, foremost, agricultural enterprises.

Key words: material and technical resources, efficiency, agricultural enterprises, recreations, investments, capital, profits of future periods.